

ÇALIŞAN KADININ TÜRK TOPLUM YAŞAMINDA KONUMU

Ülgen Oskay*

Sosyolojik olarak tanımlayacak olursak, tarih, emeğin toplumsal yapıya dönüştürülmesi sürecidir. Bu sürecin odak noktası, bu süreci hareket ettiren ve yönlendiren insandır. İnsan bu eylemi içinde doğayla etkileşime girer. Doğayla etkileşim ise insan-insan etkileşiminin biçimini belirler. Dolayısıyla toplum gerçeği doğa-insan-toplum diyalektiğinin bir ürünüdür ve her evrimsel aşamada özgün bir toplumsal işbölümü yapısı içinde kendisini somutlaştırır. Her birey toplumsal yapı tarafından belirlenmiş rol ve statüsü çerçevesinde emeğini sunar; çalışma süreci içinde soyut ve somut anlamda üretimde bulunur.

En geniş anlam içinde çalışmak veya üretimde bulunmak insanın toplumsal yaşamının özünü oluşturur. İnsan çalışarak veya emeğini kullanarak üretir, kendisini gerçekleştirir, özgürleşir. Ve yine çalışarak toplumun gelişmesine ve uygarlığa katkıda bulunur. Bu bağlamda genelde kadınların, özeldede çalışan kadınların Türk toplum yaşamındaki konumunu hem tarihsel ve hem de sosyolojik temelde değerlendirmenin yerinde olacağı kanısındayım.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Müslüman Türk toplumunu cinsiyete dayalı işbölümü ile tanımlayabiliriz- erkeklerin üretim işlevi, kadınların da yeniden üretim işlevi ile konumları tanımlanmıştır. Bu işbölümü geleneksel tarımsal üretime dayalı yapılanma ve bu yapılanmayı yönlendiren, kurallarını dikte eden dinsel ideoloji çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kadının yeniden üretim işlevi başat nitelik taşımıştır. Bu temel işlevin yanısıra ve bu işlevin uzantısı olarak ev hizmetleri ve tarımsal alanda çalışma kadınların diğer etkinlik alanlarını oluşturmuştur. Asıl üretimin yapıldığı kırsal alanda kadınlar sürekli olarak tarımsal üretim içinde kalmışlar, ailece işlenen toprakta çalışmaya devam etmişlerdir.¹ İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kadın erkeği ile beraber üretici olmuştur. Tarım işçiliği onun aile yaşamının bir parçasıdır. Ev ekonomisinin yükü de onun üstünde yoğunlaşmıştır- örür, dokur, giyimi, ve ev döşemesini sağlamak gibi iş piyasasının az gelişmişlik düzeyini bir etken olarak düşünürsek, nüfusun hemen hemen yüzde 80'den fazlası köyde geçimlik tarımda çalışmaktaydı. Erkekler, askerlik ve devlet bürokrasisinde memurluk dışında, kentsel iş hayatına girmemiştir.

* Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

¹ Bknz. Ş. Tekeli, "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", Yapıt, Toplumbilimsel Araştırmalar Dergisi, Ankara, Sayı: 9, 1985.

Genelde geleneksel toplumlarda aile temel üretim birimidir. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda da ataerkil geniş aile tipi yaygındı. Bu aile üç kuşağın bir arada yaşadığı yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir birleşik topluluğun üyesiydi. Üyeler birlikte bir üretim birimi oluşturlardı. Kentlerde zenaatçılar için de durum aynıydı. Bu durum şu toplumsal gerçeği yansıtır: Bürokratik yapılanmaların gelişmediği böylesi toplumlarda, tümüyle birincil ilişki biçimlerine dayanan aile yapısı içinde bireyin yaşamı aile üyelerinin kontrolü ve yönlendirmesi içindedir. Bu bağlamda bireyin güvencesi kan bağı yani ailesiydi. Bu tip ailede kadın konumu gereği önemli yeri tutardı. Fakat gerek aile içindeki üretim işlevi ve gerekse toplumdaki statüsü orantılı değildi. Kadının aile ve toplum içindeki konumu çocukların sayısı ve yaşlılıkla yükselirdi. Erkeğe bağımlıydı ve bu bağımlılığı süreklilik gösterirdi. Yani kadın evlense de ailenin erkelerine bağımlılığı devam ederdi. Yani temel bir üretim ögesi olarak onun işgücü, erkeğe bağımlılık temelinde, bir konumdan diğer bir konuma transfer edilebilir² nitelikteydi. Transfer karşılığı ödenen değer başlık, kalın v.b. kavramlarla ifade edilirdi.³ Diğer bir deyişle, bu dönemde iş piyasasının az gelişmişlik düzeyi ve de geleneksel tarımsal üretime dayalı sosyal ve kültürel yapılanmaların egemenliği nedeniyle kadın piyasada ücretli işgücü olarak yer almamıştır.

Tanzimat dönemi Osmanlı kadını işgücü açısından önem taşır. 1840'lardan sonra Rumeli'de işçi kadınlar ortaya çıkmıştır. Kadın ve çocuk emeği ucuz işgücünü oluşturmuştur. Fabrikalarda halıcılık, dokuma ve işlemecilik gibi işlerde kadın emeği kullanılmaya başlanmıştır. Bu işler yani halıcılık, v.b. zaten kadına özgü veya kadınsı işler olarak görülmüştür. Ancak, fabrikada çalışması ise yeniydi. Bu sürecin Rumeli'de 1840'larda başlamasına karşın, Müslüman kadınlar için bu yenilik 1860'lardan sonra ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Batı kapitalizminde emek piyasalaştırılmış, erkeklerle kosut kadınlar da bu piyasaya girmiştir. Kadın özgürlüğünü savunan Batılı düşünce akımları da yaygınlaşmaya ve etkili olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, hiç kuşkusuz, 1860'larda Osmanlı toplumunda etkisini göstermiştir. Üst sınıflarda kadınların eğitimi hızlanmış ve kız okullarında öğretmenliğe başlamışlardır. İstanbul'da sanayi okulları kurulmuş; farklı alanlarda çalışan kadın işçilerde artış olmuştur. Diğer bir deyişle kadınlar sadece geleneksel işlerde değil, aynı zamanda artan sayıda fabrikalarda çalışmaya başlamışlardır. Örneğin, 1879'da İstanbul'da Kibrit Fabrikasındaki 202 işçinin 121'i kız çocuklar ve kadınlar oluşturmaktaydı. 1913 yılında dokuma sanayinde çalışanların yüzde 50'si çocuk ve kadın işçilerdi; ipek ipliği sanayinde oran yüzde 95'lere çıkıyordu. Hiç kuşkusuz, düşük ücrete eğilimli olmaları kadın ve çocukların işgücüne katılmalarında önemli rol oynamıştır.⁴

² Bknz. G.Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü", Türk Toplumunda Kadın, Der. N.Abadan Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982, s. 182.

³ Bknz. İ.Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", Türkiye'de Ailenin Değişimi: Toplumbilimsel İncelemeler, Der. Türköz Erder, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1984, s. 79-81.

⁴ O.Çiftçi, "Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar", TODAİE, No. 200,

Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu

Bu gelişmeler yani tarımda, eğitimde değişimler geleneksel aile yapısını da değişime zorlamış; cariyelik, kölelik kaldırılmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi çoktan beri dağılan klâsik arazi rejimini yeni bir gözle hukuki yönden düzenlemek, tarımda özel girişim ruhunu teşvik etmek için çıkarılmıştır. Gerçi kanunnamenin çok çabuk ve etkin bir biçimde özel mülkiyet düzenini gerçekleştirdiğini, hele küçük ve orta sınıf çiftçiliğini güçlendiren etkileri olduğunu söylemek güçtür, ama tarım topraklarının mülkiyeti ve miras konularında yenilikler getirmediği de söylenemez. Arazi kanunnamesini burada ayrıntılarıyla ele alacak değiliz, ancak işlenen toprakların tapulandırılması ve miras yoluyla intikali ister istemez kırsal kesimdeki büyük aileyi parçalacak bir sürece başlattı. Bundan başka arazinin miras yoluyla intikalinde kız evlât da erkeklerle eşit pay alacaktı ki, bu hukuki yönden önemli bir gelişmedir. Modern tarım yapılan ve pazara açılan bölgelerde yeni arazi rejiminin süratle etkisini gösterdiğine kuşku yoktur. 19. yüzyılda tarımsal alanda gördüğümüz bu gelişmeleri nicel olarak, 1920'lerin hele 1940'ların Türkiye'sindeki büyük yapısal değişiklikle kıyaslayacak ve eş tutacak değiliz, ancak niteliksel bir değişimin başladığı açıktır. 19. yüzyılda kırsal bölgelerden ülkenin İstanbul, Beyrut, Selânik gibi büyük şehirlerine yapılan göçte de niteliksel bir değişim gözlenmektedir. Daha önce büyük şehre bekâr nüfus göçeder ve kısmen mevsimlik olarak kalırken, artık çeşitli nedenlerle aile göçlerinin başladığı görülüyor. İstanbul'un surlara yakın kesiminde, Haliç civarında ilk gecekondulaşma başlamaktaydı. Bu olguları şehirleşme ve çekirdek aileye geçişin başlangıcı olarak nitелеmek, abartma sayılamalıdır".⁵ Tarımda, dolayısıyla ailede görülen değişimler etkisini eğitimde de sürdürmüştür. Kadınlara yönelik olarak ilkökul ötesinde eğitim, mesleki eğitim yolunda adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler kadının çalışma yaşamına katılmasında başlangıçları oluşturmakla beraber, geleneksel hâkim ideolojiye ters düşmemeye özen gösterilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında kızlar için öğretmen okulları ve büyük kentlerde de birkaç kız lisesi ve 1915'te de İstanbul'da ilk kız üniversitesi açılmıştır.⁶

Balkan Savaşı, I. Dünya Harbi ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde veya 1911-1923 yılları arasında erkek nüfusun azalması ve ekonomik koşulların dretmesi ile kadınlar çalışma yaşamına çekilmiştir. Fabrikalarda vasıfsız, düz işçi olarak çalıştırıldıkları gibi, postahanedede, telgrafhanede memur olarak, sağlık alanında hastabakıcı olarak istihdam edilmişlerdir. Ancak ücretli işgücüne katılanların sayısı kapitalist ülkelerdeki katılımın altındaydı. Bununla beraber sosyo-ekonomik yaşantının dışında tutulan kadınlar için böylesi bir atılım oldukça dikkat çekicidir. Savaşlar süresince ekonomik yaşamda kendilerine tampon bir işlev atfedilen kadınlar, savaş sonrasında geleneksel rollerine geri dönmüşlerdir. Savaştan büyük bir nüfus kaybıyla çıkmıştır. Batıda kapitalizm gelişme yolunda adımlar atarken, Türkiye aile üretimine dayalı geri bir tarım ülkesi

Ankara, 1982, s. 86.

⁵ İ.Ortaylı, a.g.e., s. 86.

⁶ Bknz. Ş.Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", Türk Toplumunda Kadın, Der. N.Abadan-Umat, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1982, s. 377-378.

niteliğindedir. Böylesi bir ortamda kadından beklenti, onun evine dönmesi, çok sayıda çocuk yaparak insangücü açığını kapatmak olmuştur. Böylece kadın tarımda ücretsiz aile işçisi ve eş-anne-ev hanımı gibi geleneksel rolünde yoğunlaşmıştır.

Cumhuriyet dönemine kadar olan bu dönemde ekonomik koşulların, savaş koşullarının zorlamasıyla kadınlar işgücüne katılım potansiyellerine göstermişlerdir. Böylece ekonomik zorunlulukların ağırlığı dinsel öğelerin etkisini aşağılara çekmiştir. Sayıca fazla olmasa da "kadınların iş gücü piyasasına girmeleri ailede ve toplumda her iki cinsin rollerini kültürel-dinsel değerler sisteminden önemli bir kopma sayılmalıdır".⁷

Cumhuriyet dönemi, hukuk ve yasalar temelinde kadına geniş haklar ve özgürlükler tanımıştır. Eğitim ve iş yaşamında fırsat eşitliği temel amaç olmuştur. "Ancak gerekli ekonomik temellerden yoksun olduğu için, reformları izleyerek, kadınların çalışma olanaklarında hemen bir iyileştirme sağlandığı sanılmamalıdır. Bununla beraber, laikleşmeyle birlikte, dinsel ideolojinin yükümlendiği cinsiyete dayanan işbölümü biraz daha çözülmüş; gerekli ekonomik girişimler, gelişme ve modernleşme yolunda bir değişime yol açmıştır. Bu iki etken birlikte, kadınların hem anne ve eş olarak, kendi işgücünün üyeleri olarak eğitim gereklerini artırmıştır".⁸

İkinci dünya savaşı sonrasında ekonomik ve sosyal alandaki gelişmelerle -endüstri toplumlarıyla ilişki, ticaretin artması, endüstriyel üretimde gelişmeler, eğitim, hukuk açısından kadına tanınan daha eşitlikçi haklar temelinde- sosyal refah düzeyi görece olarak artmış, kadının statüsünde görece iyileşmeler olmuştur. Ancak, hiç kuşkusuz, bu değişimlerle kadının gerek meslek edinme ve işgücüne katılma ve gerekse eğitim düzeyi açısından erkekle eşit konuma geldiği anlamına gelmemelidir. Az gelişmiş tarımsal yapı, aile emeğine dayalı geçimlik tarım, ilkel veya emek-yoğun tarım teknolojisi, beraberinde sürüklediği sosyal ve kültürel düzeyde geleneksel yapılanmalar ağırlıklı olarak varlığını sürdürmüştür. Bu ortam kadın statüsü açısından cinsiyete dayalı işbölümünün sürekliliğine katkıda bulunmuştur. Diğer bir deyişle, bu dönemde Türkiye temelde bir kır toplumu niteliğini taşımaktaydı. Böylesi bir geleneksel tarımsal yapıda ücretsiz aile işçisi olarak kadınların tarımsal işgücüne katılma oranları çok yüksekti ve bu katılım, her dönem ve şu andaki durum için de geçerli olmak üzere, ev kadınlığının bir uzantısı olma niteliğini taşımaktaydı. İstatistiksel veriler, 1950'lerde toplam faal nüfusun yüzde 80'inden fazlasının tarımda çalıştığını göstermektedir. Ücretsiz çalışan kadın işgücünü de dikkate alırsak, kadınlar tarımsal nüfusun yüzde 50'den fazlasını oluşturmaktadır. 15 ve yukarı yaşlarındaki kadınların yüzde 81,5'u çalışır gözükmektedir. Kadınlar toplam çalışanların yüzde 47'si olarak erkeklere yakın bir oran göstermektedirler. Diğer taraftan faal kadınların ancak yüzde 4'e yakını tarım dışı faaliyetlerde yer almaktadır. Tarım dışı faaliyette bulunan faal nüfusun oranı ise yüzde 17'dir.⁹

1950'lerden başlayarak toplumumuzda sosyal ve ekonomik açıdan hızlı bir

⁷ G.Kazgan, a.g.e., s. 138.

⁸ G.Kazgan, a.g.e., s. 139.

⁹ DİE, Genel Nüfus

değişim sürecine ve endüstrileşme sürecine girmiştir. 1960'lardan bu yana da plânlı bir rekonomi içinde kalkınma çabası içindedir. Uzun dönemli kalkınma hedefleri ve yeni kalkınma hızının açıklandığı yeni stratejide 1995 yılı hedef alınan gelişmişlik düzeyine ulaşmada endüstrileşmeye ağırlık verilmiştir. Endüstrileşmenin gerçekleşmesiyle, kadın sorunu dahil toplumsal sorunların kendiliğinden çözümleneceği varsayımlanmıştır. Söz konusu kalkınma plânlarında nüfusun yarısını oluşturan kadınların düşünce ve görüşlerinin yeterince yansıtılmadığı dikkati çekmektedir. Kadın sorunu, kadının toplumdaki konumu, bağımsız olarak değil fakat diğer sorunlarla birlikte ele alınmıştır.¹⁰

Bu eksikliklere rağmen, kadının sosyal statüsünü yükseltmek için çok çaba sarfedilegelinmiştir. Yasalar önünde çeşitli sosyal ve ekonomik haklar tanınmıştır. Ama yine de toplumumuzda kadın henüz daha oturması gereken yere ulaşamamıştır. Çalışma ve aile yaşamında ikinci sınıf olma konumu halen ağırlıklı olarak devam etmektedir. Bunun nedenlerini toplumsal yapıda temellendirmek gerekir. Gerek erkeğin ve gerekse kadının rol ve statüsünün dinamiği toplumsal yapının nitelikleri içinde şekillenir. Toplumsal yapının niteliği ise üretim türü ve biçimi ve de bu biçim ve türün beraberinde getirdiği değerler, normlar, gelenek örf, adet ve inançlar çerçevesinde belirlenir. Yasalar 'ideal'i yansıtır; ama bir de gerçek vardır. Salt yasalarla eğilimleri, davranışları değiştirmek mümkün değildir. Çünkü davranış kalıplarının içeriğini belirleyen değerler gerçek ilişkiler içinde kazanılır. Nesnel ortam düşün biçimini ve düşün biçimi de davranışları yönlendirir. Nesnel değiştiği düzeyde nesnel etkiler. Bu diyalektik ilişki böylece sürüp gider. O halde bireylerin davranışlarının değişmesi yapısal değişmelerde, işlevsel zorunluluklarda temellenir. Yasal zorlamalar davranışları değiştirmek yapaylık taşır. Çünkü insan nesnel ortamıyla görelî bilinçlenir ve davranır. Bu bağlamda kadının genelde toplumdaki konumu ve özeldede çalışma yaşamındaki konumu köklü yapısal değişmelerle görelidir. Nüfus ve istihdam politikalarında kadın statüsü sorunun başbaşına ve ağırlıklı olarak ele alınmaması, ülkenin gelişmesine katkıda kadınların erkeklere eşit payı olduğuna ilişkin inancın yerleşiklik kazanmaması, diğer taraftan kadınların da kendi konumlarını sorgulamamaları, durumlarını değiştirmek için örgütlemeye ve mevcut örgütlenmelere ilgisiz olmalarını bu yapısal bağlamda değerlendirmek gerekir.

Bu noktadan hareketle, çalışma yaşamında hem kadının kendisini ve hem de sosyal-kültürel çevrenin onu ikinci sınıf olarak değerlendirmesini, dolayısıyla cinsiyete dayalı işbölümünün genelde halâ etkinliğini sürdürmesini toplumumuzun içinde bulunduğu değişme sürecinin niteliğine bağlayabiliriz. Şöyle ki, 1950'ler toplumumuzda köklü dönüşümlerin başladığı bir dönemdir. Türkiye bu yıllarda Avrupa'nın noktalamakta olduğu 150 yıllık bir toplumsal dönüşüm sürecine daha henüz girmiştir. 1960'lı yıllarda daha da hızlanarak beraberinde taşıdığı ekonomik, toplumsal politik ve kültürel sorunlarıyla birlikte bugüne kadar sürmüş ve halen de sürmekte olan bu süreci,

¹⁰ Bknz. G.Ergil, "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Kadınlara İlişkin Siyasalar", Türk Toplumunda Kadın, Der. N.Abadan-Umat, TSBD, Ankara, 1982, s. 199-201.

toplumların sosyo-demografik yapıları ile toplumsal örgütlenme biçimlerinde değişiklik anlamına gelen modernleşme/ endüstrileşme süreci olarak isimlendirebiliriz. Bu süreç, geleneksel tarımsal üretime dayalı toplum yapısından endüstriyel üretime dayalı toplum yapısına yönelik veya birincil ilişkilere dayalı toplum örgütlenmesinden ikincil ilişkilere dayalı toplum örgütlenmesine, kurumsal düzeyde örgütlenmiş ilişkilere dayalı, bürokratik yapılanmaya dayalı, Weberci anlamda rasyonel bir toplum yapısına yönelik sürecidir. Çok kısa olarak belirtecek olursak, toplumumuz bu yıllardan başlayarak kırsaldan veya gelenekselden kentsele veya moderne doğru bir değişim göstermeye başlamıştır. Daha da somutlaştırsak bu dönemi kapitalizmin kendisini temellendirmeye çalıştığı dönem olarak değerlendirebiliriz. O halde endüstrileşme çabası içinde bulunan toplumumuz yapısal değişim içinde olan bir 'geçiş dönemi toplumu' veya gelişmekte olan toplum örneğini vermektedir. Gerek ekonomik ve gerekse sosyal, kültürel açıdan geleneksel alanla çağdaş alanın birlikte varlığını sürdürmesi, yani ikili yapılar olgusu, toplumumuzda gerekse sosyal, kültürel açıdan geleneksel alanla çağdaş alanın birlikte varlığını sürdürmesi, yani ikili yapılar olgusu, toplumumuzda gerek kurumsal ve gerekse bireysel düzeydeki ilişkilerde kendisini ağırlıklı olarak hissettirmektedir. Kültürel yapının gözönünde tutulduğu bir perspektif içinde, bu yapısal dönüşüm süreci daha da karmaşık boyutlar kazanmaktadır. Toplumsal düzende gerilimler yaratan bu ikili görünümün, toplumsal kurumların içinde de varlığını sürdürmesi, kurumlar arası göreceli denge ve uyumun bozulmasıyla sonuçlanmakta, ortaya çıkan boşluklar veya anomi ortamı, yaşamakta olduğumuz çeşitli sorunlarda somutlaşmaktadır.

Bu oluşum en son değerlendirmede, bireyin tüm toplumsal yaşamını, düşünsel yaşamını kaçınılmaz olarak etkilemekte, yönlendirmekte ve biçimlemektedir. Bireysel yaşam da ikilemlerle sarmalanmıştır. Toplumsal ve bireysel davranışlarımız açısından bir yandan geleneksel davranış kalıpları ağırlığını korurken, diğer yandan da yeni, modern kalıplar da geleneksele karşı gelmekte ve etkili olmaya çalışmaktadır. Ancak değişen kalıpların yeterince güçlü olmaması, olanların da bireylerce yeterince benimsenmemesi değer yargılarında, normlarda, düşüncelerde, davranışlarda da ikili görünümlere yol açmaktadır.

Bu genel görünüm içinde baktığımızda, genelde kadın özelde de çalışan kadın, toplumsal konumu açısından gelenekselle çağdaş arasında sıkışmıştır. Çalışan kadın gelenekseli halâ ağırlıklı olarak yaşamakta ve yaşatılmaktadır. Çalışmak, ücretli işgücüne katılmak kadının özgürleşmesine, kendisini gerçekleştirmesine katkıda bulunmasına rağmen, kadın kendisini sınırlama duygusu içindedir. Gerek aile yaşamındaki ve gerekse iş yaşamındaki ataerkil ilişkiler (kadın emeğini kontrol eden kurallar, yasalar şeklinde) kadını sosyal yaşamında geri adım atmaya yönelmektedir. Yeniden üretim işlevinin kadına özgü ve kadının başat işlevi olarak algılanması ve kadının da bunu sosyalizasyon süreci içinde içselleştirmiş ve hatta bundan doyum sağlaması, ancak diğer yandan da çalışma yaşamına özlem göstermesi, erkekle eşitlikçiliğe eğilim göstermesi, ev emeğinin toplumsal açıdan değerlendirilmesi ve dolayısıyla toplumsallaştırılması yolunda atılan adımların daha henüz emekleme aşamasında olması, çalışan kadının ev-eş-anne-iş rollerini ayırmaştırmadan birlikte

Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu

yürütme çabası içinde olması, çalışmanın kadınları özgürleştirdiği, bağımsızlaştırdığı düşüncesi yaygınlaşmaya başlaması, gelenekselle çağdaş arasında sıkışan çalışan kadının toplumsal konumunu simgeleyen niteliklerdir. Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz bu karşılıkları, geçiş sürecinin ikilemi içinde değerlendirmek gerekir.

Çalışan kadının toplumsal yaşamımızdaki konumunu belirlemede, aile yapısının da önemi büyüktür. Aile yapısı, tarımsal yapıda meydana gelen değişmeler, endüstrileşme ve endüstrileşmenin önemli bir olgusu olan kentleşme ve kentlileşmenin görece etkisiyle dönüşüme uğramış ve uğramaktadır. Diğer bir deyişle, endüstrileşme, kentleşme ve göç ve tüm bu olguları çevreleyen kapitalizmin temel üretim biçimi olma doğrultusunda yaygınlaşmaya başlaması toplumun tüm kurumsal yapısını etkilemekte ve bundan böyle de temel kurumlardan biri olan aile kurumu da yapı olarak geleneksel geniş ail yapısından çekirdekleşmeye doğru bir yöneliş içinde bulunmaktadır.¹¹ İstatistiksel veriler bu eğilimi açıkça yansıtmaktadır.¹²

Kır ve Kent İtibariyle Çekirdek Aile

	1968	1983	1988
Kent	63,3	67,4	73,1
Kır	55,4	54,4	58,1
Türkiye Toplamı	59,7	61,6	67,1

Ne var ki hane yapısı olarak böylesi hızlı bir değişme söz konusu iken, aile için ilişkilerde, rollerde ve aile çevre ilişki biçimlerinde aynı hızda bir değişme olmamaktadır. Bununla beraber çekirdekli ailenin geleneksel geniş ailenin temel niteliği olan birbiri içine giren sıkı dayanışma ve denetim mekanizmasından kopmuş veya görece olarak kopmuş olması, kişinin özgürlüğü sorununu çözümleyici etki yapmıştır. Bu gelişme de kadının konumunu değiştiren diğer bir etkidir.

Tüm bu değişime koşut olarak emeğin aileden özgürleşmesi gerçekleşmektedir. Bu oluşum, geleneksel - modern ikilemini düşünenekeolursak ağırlıklı olarak öncelikle erkekleri kapsamaktadır. "Erkek istihdamının oluşturduğu süreç kadın istihdamını oluşturmaktadır".¹³ Örneğin, "kırsal kesimde tarımsal ve tarım-dışı ücretli işçiliğe kayan, aşamalı göçün ilk dönemlerinde mevsimlik ya da sürekli olan kentsel çalışma yaşamına katılan çoğunlukla erkekler olmaktadır. Kadınlar ise böyle bir geçiş döneminde ücretsiz aile işçisi olarak üretime katılmaya devam etmektedir".¹⁴

¹¹ Bknz. B.Tolan, "Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru: Dünyada ve Türkiye'de Aile Yapısının Evrimi", Der. B. Dikeçligil, Aile Yazıları, cilt: 2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1990, s. 493-503. Bknz. M.Kıray, Toplum Bilim Yazıları, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Yayını, No:7, Ankara, 1982, s. 339-352.

¹² T.C. Hükümeti-Unicef İşbirliği Programı, Türkiye'de Anne ve Çocukların Durum Analizi, Ankara, 1991, s. 251.

¹³ N.Abaran-Unat (Der.) a.g.e., s. 134.

¹⁴ B.Tolan, a.g.e., s. 499.

Diğer taraftan hızlı ve eşsiz kentleşmenin varlığı, ve kentleşmenin endüstrileşmenin önünde giden bir hızla sahiptenmesi yine özellikle kadın açısından önemli sorunları beraberinde sürüklemiş ve sürüklemektedir. Şöyle ki, gelişmekte olan toplumumuzda kırsal kesimden kente göç ortamında kadınların etkinlik alanı, sosyal ve ekonomik yaşamı bütünüyle değişiklik göstermektedir. Kırsal yaşamıyla karşılaştırıldığında ev içinde ve ev dışındaki etkinliklerinde bir azalma olmaktadır. Ancak "bu kadınlar aile başkanının gelir yetersizliği, enflasyon ya da başka nedenlerle istihdam olanakları aradıkları vakit, bu hızlı gelişmenin ilk kurbanları olmaktadırlar. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

1) Aile yükümlülükleri onları erkeklere kıyasla daha az hareketli kılmaktadır. 2) Mesleki seçenekleri örf ve adetlerle sınırlandırılmış bulunmaktadır. 3) Genellikle erkeklere kıyasla daha az öğrenim ve eğitim görmüş bulunmaktadırlar. 4) Bütün bu sayılan engeller dışında çok kez cinsiyet farklılaşması ile karşılaşmaktadırlar".¹⁵

Kentte de her tabakada çalışan kadınlar eve gelir getirmelerine, ev dışında çalışmalarına rağmen, kırdaki ve gecekondudaki kadın gibi evdeki rolünden vazgeçemez. Çalışan kadın bu iki düzeydeki yaşamını birlikte götürmek zorundadır. Ancak aile içi rolünün veya yeniden üretim işlevinin yükümlülüklerinin değişmeyen içeriği ve amacı, her ne kadar emeği ailden özgürleşmiş olsa da, kadını bağlayıcı, engelleyici olmaktadır. Herhangi bir durumda -istihdam sınırlanmasına ve daha çok nitelikli işgücüne ihtiyaç olduğunda, evdeki sorunların yoğunluğu v.b.- çalışma yaşamından ayrılarak salt aile içindeki temel işlevine dönmek kadın için her zaman olasıdır. Sosyal çevrenin değerlendirmesi de genellikle bu yönde bir eğilim içindedir. Kadın emeğinin aileden özgürleşmesinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ancak ev emeğinin toplumsallaşmasıyla mümkün olabilir. Bu değişim de ancak sosyal ve ekonomik mekânda davranış kalıplarının, değer ve normların bakış açılarının dönüşümüne bağlıdır.

Geçiş dönemi toplumu örneği veren toplumumuzda endüstrileşme ve kentleşme süreçleri, hiç kuşkusuz, kadının hem somut ve hem de soyut yaşamında özgürleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu süreçlerin dinamizmi içinde endüstriyel ve ticari bölgelere doğru coğrafyasal ve meslekî hareketlilik, kadının ekonomik ve toplumsal yaşama katılması, toplumsal olaylara ve siyasal kararlara duyarlılığını etkilediğini söyleyebiliriz. Endüstrileşmenin önemli olgularından biri olan kentleşme ve göçün aile yaşamı üzerinde ve dolayısıyla kadının toplumsal konumuna yoğun bir etki yapmaktadır. "Toplumsal çevre ve denetim mekanizmalarının değişen içeriği, aile üyelerinin toplumla olan ilişkilerinin genişleyip çoğalması, konut birimlerinin değişen biçimleri, kamu hizmetlerinin türleri ve kentsel yaşamla birlikte gelen yeni haberleşme çeşitleri, bütün bunlar hem aile içi hem de aileler arası ilişkileri değiştirmiş bulunmaktadır".¹⁶ Bu etkenler doğrultusunda kadının aile içinde ve dışındaki rol ve

¹⁵ Bknz. T.Şenyapılı, "Metropol Bölgenin Yeni Bir Ögesi: Gecekondu Kadını", Türk Toplumunda Kadın, s. 269-282; N.Abadan Umat (Der.) Türk Toplumunda Kadın, s. 135.

¹⁶ N.Abadan Umat, "Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", Aile Yazıları, cilt: 2, s. 154.

Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu

statüsü de görelibir etkilenme içine girmektedir. Ancak kadının konumundaki gözlenebilen nicel değişmeler, henüz daha nitel bir sıçramaya yol açacak yapısal bir birikime ulaşmadığı, çalışan kadının konumunda kendisini yansıtmaktadır. Çünkü kadınınözgürleşmesi, çocukluğundan itibaren devam edegelen toplumsallaşma süreci ile sıkı sıkaya bağlıdır. Geçiş halinde olan toplumumuzda, toplumsallaşma süreci içinde aktarılan değer ve normlar ağırlıklı olarak geleneksel nitelik taşımaktadır. Norm ve değerlerin değişmesi toplumsal ilişkilerin değişmesini geriden izlemesi nedeniyle ortaya çıkan boşluk, çalışan kadının konumunda, kadın açısından çelişkilere, doyumsuzluklara, psikolojik baskı ve zorlamalara yol açmaktadır. Kırsal yaşamda çalışan kadın için o denli hissedilir olmayan bu boşluk, sosyal çevrenin de güdümlayici etkisiyle birlikte düşünüldüğünde, kentsel yaşamda çalışan kadın için oldukça zorlayıcı bir etkiye sahiptir. Ayrıca kadın, toplumsallaşma süreci içinde aldığı eğilimin yönlendirici etkisiyle, kendisini, bu boşluğu yaşamak zorundaymış gibi hissetmektedir. İşte bu bağlamda çalışan kadın açısından bir sözde örgütlenme olgusundan bahsetmek oldukça geçerli olmaktadır. Aile içindeki rolleriyle çalışma yaşamındaki rollerini aynı ölçüde yerine getirme zorunluluğu, ailede ve işlerinde ataerkil eğilimler, işgücüne katılımın niteliği ve düzeyi, mesleki düzeyde kadın-erkek ayrımı veya 'kadımsı işler' vurgulaması, kadın ve erkek arasında ücret farklılığı, özetle, erkek istihdamının kadın istihdamını belirlemesi veya cinsiyete dayalı işbölümünün hissedilir düzeyde olması, çalışan kadın açısından bu sözde özgürleşmenin somut belirtileridir.

Şurası bir gerçek ki, kadının ev dışı ekonomik yaşama ücret karşılığı katılımı ona maddi güvence verir; onun öz güvenini geliştirip kuvvetlendirir ve aynı zamanda aile içindeki konumunu güçlendirir. Ancak istatistiksel verilerin yansıttığı gibi, cinsiyete dayalı işbölümünün halen etkili olduğu dikkati çekmektedir. Diğer bir deyişle, kadının ekonomik ve sosyal faaliyetlere katılımı henüz daha beklenen bir düzeye ulaşmamıştır. Örneğin, yaş ve eğitim düzeyi değişkenleri bağlamında işgücüne katılım ve işsizlik oranları kadının ekonomik yaşamdaki eşitlikçi konumunu somut olarak yansıtmaktadır. Ekonomik olarak en etkin yaş grubu olarak kabul edilen 30-39 yaş grubunda, 1988 yılı itibariyle, erkeklerde işgücüne katılım oranları yüzde 38'lerde kalmaktadır. 12+yaş grubunda erkeklerde bu oran yüzde 76,5, kadınlarda ise yüzde 34,9'dur. İşgücüne katılım, kır-kent bağlamında ise şöyledir: 30-39 yaş grubunda kentte kadınların işgücüne katılımı yüzde 20'ye kadar düşerken, erkeklerde bu oran yine yüzde 98,6'larda bulunmaktadır. Kırdaki da yine aynı eğilimi görmek mümkündür. Aynı yaş grubunda erkeklerde işgücüne katılım yüzde 98,3 iken kadınlarda ortalama yüzde 54'lerde bulunmaktadır¹⁷.

Eğitim değişkeni çerçevesinde de yine aynı eşitsizlikçi durumla karşılaşmaktayız. Örneğin kır-kent toplumunda, lise dengi meslek okullarından mezun olan erkeklerin yüzde 83'ü işgücüne katılırken, bu oran kadınlarda yüzde 53'lerde kalmaktadır. Aynı ayni ele alındığında kentte lise dengi meslek okullarından mezun olan erkeklerin yüzde

¹⁷ Bknz. T.C. Hükümeti-UNICEF, a.g.e., s. 71-73.

83,3'ü, kırdaki yüzde 84,4'ü; kadınlarda ise aynı sırayla yüzde 50,3 ve yüzde 65,9'u işgücüne katılmaktadır. İlkokuldan mezun olmuş erkeklerin işgücüne katılma oranları kentte yüzde 77'nin üstünde ve kırdaki yüzde 85'lerde gerçekleşirken, kadınlarda bu oran kentte yüzde 13'e kadar düşmekte, kırdaki ise yüzde 55'lerde bulunmaktadır. Kadınlar arasında yüksek öğrenimli olanların işgücüne katılımı yüzde 80'nin üstünde seyrettiği halde, aynı eğitim düzeyindeki erkeklerde bu oran yüzde 94'ü bulmaktadır¹⁸. Dolayısıyla eğitim düzeyi yükseldikçe kadının işgücüne katılım oranlarında yükselme olmaktadır. Ancak bu oran erkeği her zaman çok geriden izlemektedir.

İşsizlik oranları da kadınların ekonomik yaşamdaki konumlarını belirleyen diğer bir ölçüt olmaktadır. Kentte 24 yaşın altında kadınlar için işsizlik oranı yüzde 40'ın, erkeklerde ise yüzde 21'in üzerindedir. Kırdaki ise, aynı yaşta, işsizlik oranı erkeklerininkinin iki katı olmaktadır. 25-39 yaş grubunda kentte kadınların işsizlik oranı yüzde 18'in üzerinde olduğu halde, bu oran erkeklerde yüzde 5 civarındadır. Diğer bir deyişle, bütün yaş gruplarında kadınların işsizlik oranı genellikle erkeklerininkinin iki katı gibi bir eğilim göstermektedir. Toplam olarak baktığımızda da şu verilerle karşılaşmaktayız: toplam işsizlik oranı yüzde 8,3, toplam erkek işsizlik oranı yüzde 7,7, toplam kadın işsizlik oranı yüzde 9,6'dır; kentte toplam işsizlik oranı yüzde 13,2, erkeklerin kentte toplam işsizlik oranı yüzde 9,8, kadınların ise hemen hemen üç katlamalı yüzde 28,4'e ulaşmaktadır; kırdaki toplam işsizlik oranı yüzde 4,9, erkeklerinki ise yüzde 5,7, kadınların ise yüzde 4 civarındadır¹⁹.

Eğitim düzeylerine göre işsizlik oranları hiç de iç açıcı değildir. Bu düzeye göre kadınların kentteki işsizlik oranları oldukça yüksek boyutlara çıkmaktadır. İlkokul-lise arası okullardan mezun olan kadınlarda işsizlik oranı yüzde 30'un üstündedir. Okur-yazar, ilkokul ve ortaokul düzeyinde kentte kadın işsizlerin oranı erkeklerininkinin üç katı kadardır. Verilerin belirttiği üzere, ortaokul, orta dengi meslek, lise ve lise dengi meslek okullarından mezun olanlarda işsizlik oranlarının hem erkek ve hem kadınlarda, kentte ve kırdaki en yüksek düzeyde bir eğilim gösterdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranında da bir artma dikkati çekmekte ve bu artış kadınlar için erkeklere göre çok daha yüksek bir oran göstermektedir.

İşgücünün sektörlere göre dağılımında da dikkati çeker bir eşitsizlik söz konusudur. Sayısal ve oransal olarak bakıldığında toplumumuzda kadının ekonomik yaşama aktif katılımı bir çok ülkeye göre çok daha yüksek bir oran göstermektedir. Bu katılımın çoğu kırsal yaşamda (yeniden üretim işlevinin bir uzantısı olan ücretsiz aile işçiliği biçiminde) gerçekleşmektedir. Böylesi bir konumda kadın parasal bir karşılığa sahip olmadığı gibi resmî kayıtlarda da yeterince gözükmemektedir. Örneğin 1985 nüfus sayımının sonuçlarına göre, 12 yaşından yukarı tüm kadınların ancak yüzde 32'sinin işgücüne katılır gözükmektedir. Bu oran erkekler için yüzde 68 olarak saptanmıştır²⁰.

Çalışan kadınların sektörlere göre dağılımında yüzde 80 ile tarım başı

⁸ Bknz. T.C. Hükümeti- UNICEF, İşbirliği Programı, a.g.e., s. 73.

¹⁹ Bknz. T.C. Hükümeti- UNICEF, İşbirliği Programı, a.g.e., s. 74.

²⁰ Bknz. T.C. Hükümeti- UNICEF, İşbirliği Programı, a.g.e., s. 262.

Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu

çekmektedir. Çalışan kadınların geri kalan kısmı ise sanayi (yüzde 7) ve hizmetler sektöründe (yüzde 13) yer almaktadır. Görüldüğü gibi, tarım dışı alanda en çok kadın istihdamı hizmetler sektöründe yoğunlaşmakta ve 1955 yılından beri de giderek artan bir oran göstermektedir. Bu artışa rağmen, kadınlar bu kesimde de tüm çalışanların sadece yüzde 11'ini oluşturmaktadır²¹.

Kentsel ekonomik faaliyetlere katılımında kadının bir marjinallik taşıdığını belirten Ecevit, marjinalliği "kadınların kentteki parasal karşılık sağlayan örgütlü, düzenli formal sektör işlerine, yani sanayi ve hizmetler sektöründeki işlere, yetersiz ve eşitsiz katılım" olarak tanımlamakta ve bu eşitsizliği 1960-1985 arası için şöyle özetlemektedir²²:

"1. Tarım- dışı sektörlerde (sanayi ve hizmetler) iktisaden faal nüfusun cinsiyet yapısı aşırı dengesizdir.

1.1. Tarım-dışı sektörlerde, 1985 yılında, çalışan her yüz çalışandan sadece 12'si kadındır; 1960 yılında bu oran 9 idi.

1.2. sanayi sektöründe, 1985 yılında, çalışan her yüz kişiden sadece 14'ü kadındır, 1960 yılında bu oran 15 idi.

1.3. Hizmetler sektöründe, 1985 yılında, çalışan her yüz kişiden sadece 11'i kadındır; 1960 yılında bu oran 6 idi.

2. Tarım-dışı sektörlerde çalışan tüm erkek ve kadınların sanayi ve hizmet sektörleri açısından dağılımları hizmet sektörü lehinedir. Yani hizmetler sektöründe, hem erkek hem de kadınlar, sanayi sektöründen fazladır.

2.1. 1985 yılında tarım-dışı sektörlerde çalışan her yüz kadından 68'i hizmetler sektöründe çalışmaktadır; 1960 yılında bu oran 41 idi.

2.2 1985 yılında tarım-dışı sektörlerde çalışan her yüz erkekten 73'ü hizmet sektöründe çalışmaktadır; bu oran 1960 yılında 65 idi. "

1950'lerde başlayıp 1960 ve 1970'li yıllarda yoğunlaşan göç hareketi ile işgücü kırsal istihdam alanından kentsel istihdam alanına yani aile işçiliğinden ücret karşılığı çalışmaya doğru bir yöneliş göstermiştir. Kente gelişle birlikte çoğu kadın eve çekilmiş, erkek ise iş aramaya yönelmiş. Diğer bir deyişle, bir süreç içinde kadınların işgücüne katılımında dikkati çeker bir düşüş kendisini göstermiştir. 1955'te ekonomik anlamda faal kadınların oranı yüzde 72,1 iken, bu oran 1985 yılında yüzde 32,7 olmuştur. Erkek nüfusun katılım oranı aynı dönem içinde yüzde 95,4'den yüzde 77,5'e düşmüştür²³. Tarım dışı ekonomik faaliyetlere katılımında kadın oranının düşüklüğünü düşük eğitim düzeyi, kentte istihdam olanaklarının darlığı ve dolayısıyla erkeğe öncelik tanınması ile açıklamak mümkündür. Ancak çeşitli marjinal işlerde çalışıp da kayıtlara geçmeyen kadınlar olduğu gibi, evde gelir getiren işlerde çalışanlar da gittikçe artmaktadır. Bundan böyle kayıtlardaki bu boşluk, kadının kentsel ekonomik yapıya katılımının gerçek

²¹ Bknz. T.C. Hükümeti- UNICEF, İşbirliği Programı, a.g.e., s. 262.

²² Y. Ecevit, "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin konumu ve Değişen Biçimleri", Ş. Tekeli (Der.), Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde kadın, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 106.

²³ Bknz. F. Özbay, "Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme", Ş. Tekeli (Der.), Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, s.117-140.

tablosunun oluşturulmasını engellemektedir.

Çalışan kadının mesleki konumu 'kadınsı işler' ile sınırlanmıştır. Toplumumuzda imalat sanayi, hizmetlere göre çok daha yavaş geliştiğinden bu kesim hem erkek ve hem de erkekten de daha sınırlı olarak kadın için sınırlı istihdam alanına sahiptir. Çalışan kadınlar bu sektörde sınırlı alanlarda etkinlik göstermektedirler. Bu etkinlik alanları geleneksel olarak 'kadınsı iş' olarak nitelenen işleri içerir. Çoğunluğun da tekstil, giyim ve deri sanayii (yüzde 66,3), gıda ve tütün işleme dallarında (yüzde 15,3) çalışmaktadırlar (1985 Genel Nüfus sayımı verileri). Bu oranlar 1980 yılı için sırayla yüzde 72 ve yüzde 16 idi²⁴. Bu kollarla çalışan kadın sayısında da 1985'e göre bir düşüş gözlenmektedir. Vasıfsızlık veya yarı vasıflı işçilik bu kesimde çalışan kadınların temel niteliğidir. Dolayısıyla bu kadınlar yükselme olanağına sahip değildirler. Bunun nedenlerini şöyle özetleyebiliriz: İlişkilerde ataerkil ideolojinin etkinliği, evlilik ve çocuk sahibi olma nedeniyle çalışma yaşamının kesintiye uğraması, eğitim ve beceri düzeyinin düşüklüğü.

İstatistiksel veriler, 1960-1985 yılları arasında hizmetler sektörü, çalışan kadınların giderek yoğunlaştığı bir çalışma olduğunu yansıtmakta ve bu yoğunluk sanayi sektöründe çalışan kadınların dört katı olarak gözükmektedir. Bu kesimde çalışanların yine kadınsı işlerde istihdam edildikleri dikkati çekmektedir. Öğretmenlik, hemşirelik, bankacılık, sekreterlik ve benzeri memurluklar kadınların yoğunlaştığı istihdam alanlarıdır. Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı en çok kadın çalıştıran kuruluşlardır.

Kırsal ekonomiye baktığımızda, kadının tarımda ücretsiz aile işçisi konumunun devam ettiğini görmekteyiz. Bunun yanı sıra bu ekonomide kadınlar kırsal endüstride de yoğunlaşmışlardır; halı ve kilim dokumacılığı, terzilik, yün örme, dantel örme, süsleme gibi. Bu endüstride çalışan kadınların aldıkları çok az ücret eve bir ek gelir niteliğini taşımaktadır. Ancak burada bir noktayı da vurgulamak gerekir. Şöyle ki, tarım kesiminde çalışan kadınların varlığında değişiklik olmuştur. "Bunlardan en önemlisi tarımsal faaliyetlerde kullanılan kadın emeğinin azalmasıdır. Örneğin, harman dövme ve savurma, toprak sürme gibi işler bugün çok büyük ölçüde mekanize olmuştur. İkinci olarak, çiftçi ailelerin eline daha çok nakit gelir geçmesi ve devlet tarafından gerçekleştirilen alt yapı çalışmaları (pek çok köye su getirilmesi), kadınların evde sarfettikleri emeği azaltmıştır. Kırsal kesimdeki pek çok kadın, artık kendileri pişirmeyip ekmeği dışardan almaktadırlar. Üçüncüsü, özel ve kamu kredi kuruluşlarıyla pazarlama örgütlerinin öneminin artması bazı hallerde, kadınların tarım faaliyetleriyle ilgili karar mekanizmalarından görece olarak uzaklaşmalarına yol açmıştır"²⁵. Mekanizasyon her ürün için geçerli değildir. Örneğin buğday üretiminin yaygın olduğu bölgelerde kadın işgücü tarımdan çekildiği halde, tütün, çay, pamuk, fındık üretimi ise yine kadın emeğine dayanmaktadır. Bu çalışma alanları dışında kırsal ekonomide önemli

²⁴ Bknz. Y. Ecevit, a.g.e., s. 105-117; DİE, 1985 Genel Nüfus Sayısı, Sosyal ve Ekonomik Göstergeler, Ankara, 1989, s. 116-119.

²⁵ T.C. Hükümeti, Unicef İşbirliği Programı, a.g.e., s. 263.

Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu

bir yer tutan hayvancılık alanında kadın emeği yoğunluğunu korumaktadır²⁶.

Uzman meslekler düzeyinde kadınların yoğunlaştığı alanlar doktorluk, mühendislik, avukatlık, mimarlık olmaktadır. yapılan araştırmalar bu mesleklerde yoğunlaşan kadınların oranı gelişmiş batılı toplumlara göre oldukça yüksek gözükmektedir. Örneğin her 4 avukattan biri, her beş doktordan biri kadındır. 1985 sayımına göre tüm uzman meslek sahiplerinin yüzde 29,4'ü kadındır. Üniversite öğretim elemanları için bu oran yüzde 32'dir. Bu mesleklerde çalışan kadınların orta ve üst sınıftan geldikleri, çalışma ve meslek içgüdülerinin yüksek olması dikkati çekmektedir. Diğer bir deyişle uzman mesleklerde çalışan kadınlarda kendilerini gerçekleştirme ve işten doyum sağlama amaçları güçlüdür. Cinsiyete dayalı işbölümü bu mesleklerin alt dallarında belirli düzeyde geçerli olmakla beraber genelde bu meslekler bu tür bir işbölümü çerçevesinde tanımlanmamaktadır²⁷.

Ev dışında çalışma toplumda kişinin statüsünü farklı kılar, yükseltir. Çeşitli araştırmalar, çalışmanın olumlu etsinin yukarıda da vurgulandığı gibi, orta sınıf aileler için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır²⁸. Ancak kentsel ortamda çalışan kadınların büyük bir bölümünde kendini gerçekleştirme veya doyum sağlama amaçlarının öncelik taşımadığı dikkati çekmektedir. Çoğu çalışan kadınlar aileye ek gelir sağlamak amacıyla veya daha genel olarak belirtecek olursak ekonomik gerekçeyle istihdam gücüne katılmaktadırlar. bu kesim kadınlar için annelik, ev kadınlığı ve eş olma rolleri birinci plânda yer almaktadır. Bu kesim çalışan kadınlar, eğer ekonomik zorunluluk olmasa ev dışı çalışma yaşamından gayet kolaylıkla vazgeçebileceklerini belirtmektedirler²⁹. Şurası bir gerçek ki, ev işlerinin yapılması, çocukların sosyalizasyonu ve bakımı, hasta ve yaşlıların bakımı v.b. sorumluluklar her tip aile içinde öncelikle kadının sorumluluk alanını oluşturur. Kadının bu temel işlevinin içeriğini oluşturan hizmetlerin kurumsallaşmamış olması çalışan kadın aleyhine işlemekte ve onun ikili bir yük yani ev iş yükü altında hem fiziksel ve hem de psikolojik olarak ezilmesine ve yıpranmasına yol açmaktadır. Böylesi bir yük altında çalışan kadın gerçekte uyku dışında hep koşuşturmaktadır. Ancak bu koşuşturmanın çoğunluğu yeniden üretim işlevine yöneliktir. Kendini gerçekleştirecek etkinliklere erkeklere göre çok daha az zaman bulabilmektedir. Dolayısıyla "gelişme sürecinin kadınlar açısından çelişkili sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz. Bir yandan kadının dışarıda çalışması ile azalmayan ev

²⁶ G. Berik, "Woman Carget weavers in Ruval Turkey, Patterus of Emplongment, Earningn and Status, 120, Mayıs, Geneva, 1987'den aktaran T.C. Hükümeti - Unicef İşbirliği Programı, a.g.e., s. 264.

²⁷ Bknz. A. Öncü, Uzman Mesleklerde Kadın, N. Abadan-Unat (Der.) Türk Toplumunda Kadın, s. 253-267; DİE, 1985 Nüfus Sayımı; Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, s. 144-145.

²⁸ Bknz. N. Kuyaş, "Female Labour Power Relations mi Urban turkish Family", Sex Roles, Family and Community in Turkey, Indiana University Press, Bloomington, Indiana 1982.

²⁹ D. Çiftçi, "Bankada Çalışan Evli Kadınların Çalışma Koşullarının Aile Yapısına Etkisi", E.Ü. sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1986, s. 105-124; D. Çiftçi, "Türk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler", N. Abadan-Umat (Der.), Türk Toplumunda Kadın, s. 221-252.

sorumluluklarının çatışması, her kesimden kadın için ciddi bir sorun alanı oluşturmakta, öte yandan, kadınların aile için etkileşim ve toplumsal katılımını artırıcı yönde de etkili olabilmektedir"³⁰. Aile içindeki yaşamıyla çalışma yaşamı arasındaki dengeyi, çalışan kadın kendisi oluşturmak zorundadır. Bu dengeyi oluşturma sürecinde, çalışan kadın rol çatışmaları içinde yaşamını sürdürmek zorundadır. Hiç kuşkusuz çalışan kadınlar arasında, ev hizmetleri için yardımcı kullananlar bulunmaktadır. Ancak yardımcı kullanmak ailenin gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve mesleki niteliği ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle, küçük bir kesim dışında, çalışan kadınların çoğunluğu bu iki yönlü yükü dengeleme ve yürütme sıkıntılarını yaşamak zorundadır.

Özetle, toplumumuz endüstrileşme çabası içinde olan bir geçiş dönemi toplumu örneğini vermektedir. Geleneksel-çağdaş çatışması içinde geleneksellik gerek ilişkiler ve gerekse değerler düzeyinde ağırlıklı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çatışma toplumsal ve bireysel düzeyde ikili görünümler şeklinde kendisini somutlaştırmaktadır. Dolayısıyla, çalışan kadının toplumsal yaşamdaki konumu bu ikili yapı ortamının ekonomik ve toplumsal boyutlarda kararsızlığını, baskısını ve çok ağırlıklı olarak taşımaktadır. Gerek çalışma yaşamında ve gerekse aile yaşamında cinsiyete dayalı iş bölümünün etkisini yoğunlukla hissetmektedir. Bu bağlamda, geleneksel rolünün başatlığı, çalışan kadına çalışma ortamında sınırlılıklar getirdiği bir gerçektir. Bunun ötesinde sosyalizasyon sürecinde kendisine aktarılan geleneksel rol kalıplarına da o denli içermiştir ki, gerek çalışma ve gerekse aile yaşamında ataerki ideolojinin olumsuz etkisini taşıyan mevcut toplumsal konumunu veya biraz daha niteleyecek olursak mevcut tampon konumunu, zaman zaman isyan etse de, olması gerekenmiş gibi algılamaktadır. Bir yandan sosyal çevrenin çizdiği sınırlılık, öte yandan kendi içinde yaşadığı isyan ve kabullenme duyguları arasında sıkışan kadın psikolojik olarak geri çekilmekte, kendisine yabancılaşmaktadır. Çalışmak insanın kendisini kendine kanıtlamasına olanak verir. Ancak ataerki eğilimin baskısı altında bu olanağın kadın için çeşitli toplumsal ve ekonomik düzeylerde sınırlılıklar taşıdığı söyleyebiliriz. Bu karamsar tabloya rağmen, çağdaş toplumsal dinamiklerin etkisiyle, toplumumuzda da, işbölümü bağlamında, aile yaşamında olduğu kadar çalışma yaşamında da cinsiyet rolleri açısından eşitlikçi bir anlayışın yavaş yavaş yaygınlık kazanmaya başladığını söyleyebiliriz. Özellikle çalışan kadının konumu dikkate alındığında, bu yöndeki gelişme, ev emeğinin toplumsallaştırılması, kadının sendikalarda veya benzer örgütlerle bütünleşmesinin sağlanması, özgün eğitimin ataerkilliği ve otoriter tavrı yok edecek öze kavuşturulması veya eğitimin statükoyu koruyucu değil fakat değiştirici niteliğe büründürülmesi, eğitim hizmetlerinin daha çok yaygınlaştırılması ve çeşitlendirilmesi, kitle-iletişim araçlarının kadın-erkek farklılaşmasını azaltacak veya mümkünse sıfıra indirecek(!) biçimde etkili olması, ekonomik ve sosyal alanda kadının mevcut konumunun hukuksal düzeyde ele alınıp yeni düzenlemelerin yapılması ile hızlandırılabilir.

³⁰ T.C. Hükümeti-Unicef İşbirliği Programı, a.g.e., s. 265.

ABSTRACT

Change is the main and the most natural feature of every society. In general terms by social change we understand a change in social structure and consequently in social relationships, such as changes in the size, composition, and balance of the parts of social structures, and changes in social institutions themselves or in relationships between them. Thus we can say that social change is an inevitable process in which we can discover significant alterations, differentiations in the structure of the social division of labour and functioning of determinate social systems.

As change occurs, no matter in what way, it does not stop at any given point but goes on continuously. Such a notion of social change justifies the view that no society is ever wholly integrated or completely static. There are always points of tension or strain constituting potential sources of change, which is another way of saying that the old social systems are bound to exhaust their sources of survival, and have to be modified or changed at the very root. While such readjustments are accomplished, tensions and strains result from the conflict between old and new or traditional and modern elements in the social order. The over-all effect of such continuous changes is the transformation of the structure of the social division of the labour or the society as a whole into a new and distinct one. Its members become integrated by a new set of norms and values, roles and statuses and shared ways of life which form the basis of a satisfactory and effective social order.

Every individual contributes to the functioning of society he or she lives in, by means of actualizing material or immaterial products through labour, within the framework of his or her roles and statuses as determined by social structure. In other words individuals of both sex produce and reproduce the necessities of social and economic life in accordance with their roles and statuses, through the process of work. It is through this process that they, while actualising themselves also contribute to the development of the society. Thus production and work are the core elements of man's societal life.

In this paper following this theoretical perspective, the position of working woman in Turkish Society is discussed taking into consideration that our society is undergoing a rapid change- a change from a traditional rural economy with its social and cultural structures towards an urban economy with its accompanying social cultural structures. In other words our society is in a process of industrialisation or modernization; it's a society in transition where the traditional and the modern live side by side leading to dual-structured formations, potential of conflict, tensions and strains at every level of social relationships. In the rest of this paper, the position of working woman in our society is evaluated by using various statistical information where needed to show the social pressure she carries.